

İlk Dönem İslâm Tarihinde Kadının Konumu

Ahmet ACARLIOĞLU*

Atıf/©: Acarlioğlu, Ahmet, İlk Dönem İslâm Tarihinde Kadının Konumu, Artuklu Akademi, 2018/5 (1), 115-139.

Öz: İnsanlığın başlangıcından bu yana güçlünün zayıfa tahakkümü toplumların en büyük problemi olmuştur. Cahiliye döneminde kadınlar, babalarının ve kocalarının sahip oldukları bir meta gibi algılanır ve ona göre muamele görürlerdi. Karanlıklar içerisinde hayat mücadelesi veren insanlığın imdadına yetişen İslâm, kadınlara yapılan zulümleri engellediği gibi onlara hak ettikleri itibarı da kazandırmıştır. Cahiliye döneminde kadınların hayal edemedikleri bu itibarlı konuma ulaşmaları 23 yıllık risalet döneminde tedrici olarak gerçekleşmiştir.

Kadınlar mal hürriyeti, eman verebilme, miras hakkı, ilim öğrenme, biat etme, şahitlik yapabileme gibi hayatın hemen her alanında erkeklerle eşit haklar elde ettikleri gibi bazı sahalarda pozitif ayrımcılıkla da sosyal hayatta ön plana çıkarılmışlardır. Kadınların bu dönemde elde ettikleri en büyük kazanım şahsiyetlerinin kabulü olmuştur. Kendisine değer verildiğini, kendisinin muhatap alındığını gören kadın özgüven kazanmış, Hz. Peygamber'in varlığından da güç alarak, sesi daha güçlü çıkmış; çekinmeden her meseleyi Resûlullah'a (s.a.v.) sormuş ve cevaplarını da alabilmiştir. Bu çalışmada İslâm gelmeden evvel kadınların durumları nasıldı, İslâm'ın zuhuruyla ne gibi haklar elde ettikleri tarihsel perspektiften anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Cahiliye, Hz. Peygamber, Kadın.

The Position of Women in the Early History of Islam

Citation/©: Acarlioğlu, Ahmet The Position of Women in the Early History of Islam, Artuklu Akademi, 2018/5 (1), 115-139.

Abstract: The domination of those in power over vulnerable groups has become the central issue throughout the history of humanity. Women in Jahiliyya were considered as commodities that were possessed by their husbands and fathers and treated accordingly. As Islam sheds light on people's lives in darkness, similarly, it stopped the cruelty and oppression towards women and regained their reputation in the society. This took a 23-year process through the revelation in the prophecy period. As women had a right equal with men in every aspect of life, in some areas they were remunerated with a positive discrimination so that they have risen prominence in the social life.

Women have equal rights with men in virtually every area of life, such as freedom of property, the right to inherit, to learn knowledge, allegiance, to witnessing, and in some areas they have been brought to the forefront in social life with positive discrimination. The greatest achievement of women in this period was the adoption of personalities. The woman who saw that she valued herself and that she was addressed, gained confidence. Taking power from the presence of the Prophet, his voice became stronger; He did not hesitate to ask the Messenger of Allah (s.a.v.) and he could receive answers. This study aims, in

Keywords: Islamic History, Jahiliyya, Prophet Muhammad, Women

* Arş. Gör. Dr. İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ahmetacarlioglu@gmail.com.

Giriş

Medeniyet sahasında milletlerin sadece erkekleri vasıtasıyla gelişme kaydetmeleri mümkün değildir. Erkeksiz terakki mümkün olmadığı gibi kadının olmadığı bir terakki hareketi de hedefine ulaşamayacaktır. Dolayısıyla kadın erkekle, erkekte ancak kadın ile beraber yükselbilecektir.¹

İslâm'dan evvel Arap toplumunda kadına değer verilmemekteydi. Onun kıymeti babasına ve kocasına yaptığı hizmet ve onlara sağladığı menfaat ile doğru orantılıydı. Kadın bir meta gibi algılanmakta; babaları ve kocaları onlara köleleri gibi muamele etmekteydi. Bu hususta onları sınırlayacak herhangi bir kanun veya kural bulunmamaktaydı. Evli kadınlar kocalarının zulmünden ancak aileleri güçlü ve duyarlıysa korunabilmekteydi.

İslâm'ın zuhuruyla beraber kadın hak ettiği konuma yükseltilmiştir. Bu terakki bir anda ve zahmetsiz olmamış; Kur'an'ın genel prensibi olan tedrici yolla gerçekleşmiştir. Zihinlerde daha iyi anlaşılması için bu süreci başlıklar ele alacağız. Bu çalışmamızda bağnazlığın ve cehaletle beraber kadına karşı şiddetin zirve yaptığı bir dönemde bir makineye de benzetebileceğimiz toplum mekanizmasında kadınların etkinliklerini ve konumlarını anlatmaya çalışacağız.

1. Kadının Konumu

İslâm'dan evvel insanlar, hayızlı kadınlara vebalı gibi bakar ve onlardan uzak dururlardı. Onlarla aynı kaptan yiyip içmez, onlarla aynı yatağı paylaşmaz ve onları evlerinden de uzak tutarlardı. Onlar bu halleriyle Kâbe'ye giremez putlara yaklaşamaz ve onlara el süremezlerdi. Kadınların Kâbe'yi tavaf etmelerine de izin verilmezdi. Bunu ifade eden bir şiirde şair,

“Düşmanlarını da bıraktım, kuşlar biraz uzaklarında bekliyorlardı,

Hayızlı kadınların Menat'ın çevresinde bekleyişleri gibi...” diyerek bu durumu ifade etmekteydi.²

Hiz. Peygamber döneminde dahi cahiliyede kadına bakışın tesiriyle günümüzde abes karşılanabilecek tartışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi hayızlı bir kadının terinde bir beis olup olmadığı meselesidir. Bu konu epeyce tartışılmış olmalı ki Hiz. Meymüne'den yapılan bir rivayette kadının terinde bir beis olmadığı bildirilmiştir.³

Hiz. Âişe'nin hayızlı olduğu bir gün Allah Resûlü kendisinden mescide gidip namaz için hasır getirmesini isteyince, Hiz. Âişe adetli olduğunu ifade etmişti. Bunun üzerine Resûlullah, “Adetli olman elinde değildir” buyurarak bu durumun mescide girmesi için bir engel teşkil etmediğini söylemişlerdi.

1 Ziya Kazıcı, *Hiz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*, Çamlıca Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul, 2012, s.13-15.

2 Cevad Ali, *Mufasssal Tarihü'l Arab Kable'l İslam*, Bağdat Üniversitesi, H.1413, c. 5, s. 555; Süleyman Ateş, “Kur'an'ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Ayetlerin Tefsiri”, *AÜİFD*, sy.23, Ankara, 1978, s. 42.

3 İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri İbn Sa'd (ö.230/845), *Kitâbü'l-Tabakati'l-Kebir*, tahk. Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebe Hancı, Kahire, 1. Baskı, 2001/1421, c. 10, s. 455.

Başka bir rivayette ise Allah Resûlü, Hz. Aîşe'den değil de bir cariye'den namaz için hasırı getirmesini istemiş, Hz. Aîşe ise onun adetli olduğunu söylemişti. Allah Resûlü de akabinde "Adetli olması onun elinde değildir." buyurmuşlardı.⁴

İnsanlar Hz. Peygamber'in kadınlara muamelesine bakarak kendilerini düzeltiyorlardı. Allah Resûlü bir gün soğuk bir gecede namaz kılmak için kalkmış ve hanımlarından birinin yünden peştemalını giyerek namazını eda etmişti. Bu olayı aktaran ravinin sözüne inanmamış olacaklar ki ravi karşısındakilere vallahi diyerek yemin etmişti. Bu rivayet o dönem böyle bir olayın insanlar için ne kadar garip olduğunu anlatmaktadır. Bu elbise mirt denilen ve yünden veya ipekten bir elbise idi. Allah Resûlü'nün ipek giymeyeceğini bildiğimiz için muhtemelen yünden bir elbiseydi.⁵

Cahiliye'den kalma telakkilerin hemen değişmediğini gösteren başka bir olay da dikkate değerdir. Hz. Meymûne bir gün yeğeni Abdullah b. Abbas'ı saç başı dağınık bir şekilde görür. Kendisine niye böyle olduğunu sorunca Hz. Abdullah, "annesinin hayızlı olmasından dolayı kendisi ile ilgilenemediğini" söyler. Bunun üzerine Hz. Meymûne, "Hz. Peygamber biz hayızlı iken yanımıza gelirdi ve bize yaslanarak Kur'an okurdu." diyerek hayızın elle ilgisi olmadığını açıklar.⁶ Yine Meymûne validemizin bildirdiğine göre, Resûlullah namazgâhında bir örtü üzerinde namaz kılarken kendisi de onun yanında uyur; Hz. Peygamber, namaz kılarken onun hayızlıyken giydiği elbisesine değirdi.⁷

Hz. Peygamber döneminde dahi olsa kadınların hayızla ilgili imtihanlarının bitmediğini gösteren delillerden bir tanesi de Abdullah b. Abbas'ın karısı hayız olunca onunla aynı yatakta yatmamasıydı. Bunu öğrenen Meymûne validemiz Hz. Peygamber'in kendilerine hayızlı iken böyle davranmadığını belirterek onu uyarmıştı.⁸

Mekke putperestliğin merkezi olduğu gibi halkı da Medinelilere göre daha muhafazakâr ve gelenekçi olup örf ve adetlerine daha bağlıydılar. Bu bağlamda Mekke kadınlarının gördükleri muamele daha şiddetli ve katı idi. Kureyş erkekleri kadınlarını daha çok dövüyor ve onlara daha fazla eziyet ediyorlardı.⁹ Hz. Ömer bu hakikati, "Cahiliye devrinde kadına hiç bir değer vermedik."¹⁰ diyerek anlatmaktadır. Medineliler ise oradaki Yahudilerin de

4 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 403.

5 İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişam (ö.213/828), *es-Siretü'n-Nebevi*, tahk. Ömer Abdüsselam Tedmiri, Trablus-Şam, Darü'l Kitabi'l Arabi, 1990, s.183; İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 1, s. 391.

6 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y., c. 18, (26689, 26713), s. 33.

7 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s.133.

8 Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk es-San'ani (ö.211/827), *el-Musannef*, tahk. Habiburrahman A'zami, el-Meclisü'l-İlmi, İkinci Baskı, Beyrut, 1983, c. 1, s. 321.

9 Abdullah el-Afifi, *el-Mer'e fi Cahiliyyetihe ve İslâmîhe*, Mektebetü's Sikafe, Medine, İkinci Baskı, 1932, c. 2, s. 47.

10 Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih*, Libas 31. İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y.,

etkisi ile kadınlarına daha nazik davranmaktaydılar.¹¹

İslâm'dan evvel kadınlara yönelik ikinci sınıf insan muamelesi hayatın her alanında kendisini göstermekteydi. Bir hayvan doğum yaptığından bundan kadınlara yedirilmez; "Bu sizlere haramdır." denirdi.¹² Şayet yavru ölü doğarsa onlara da bundan pay verirdi. Onlar canlı doğum yapan hayvanın sütünden de istifade edemezlerdi.¹³

İslâm'dan evvel Arap toplumunda asil ve varlıklı ailelerde kadının biraz olsun değer gördüğü vaki iken alt tabakalardaki ailelere mensup kadınlar bunu dahi göremiyorlardı. Bundan dolayı kadın, - Hz. Hatîce gibi belirli istisnalar dışında - toplumda tesiri olmayan silik bir yapıdaydı; kadın erkeğin malı gibi görülürdü. Bu sebeple kocası, hanımını öldürse bundan mesul tutulmazdı.¹⁴

Câhiliye toplumunda kadın çocuk doğurmaya yarayan bir araç olarak görülür; erkek çocuk doğurduğunda yeni ailesinin bir ferdi olarak kabul edilirdi. Çocuksuz bir kadın vefat ettiğinde kocasına taziyede dahi bulunulmazdı. Şayet bir şekilde onun için diyet ödemek durumunda kalırsa kocası bu diyeti ödemez; bunu onun baba veya kardeşleri ödemek zorunda kalırdı.¹⁵

Kısır kadın sevilmmez, uğursuz kabul edilirdi. Böyle kadınların evli kalabildikleri çok az olur; genellikle kocaları onları boşardı. Boşanan bu kadınlar, baba evlerine döner ve başkaları da kendileri ile evlenmeyeceği için ailelerinin yanında dul bir şekilde ölürlüdü.¹⁶ Bundan dolayı çirkin ama doğurgan kadın, güzel ama kısır kadından daha evla görülürdü.¹⁷ Doğurgan kadın kocası için neslinin devam ettiren bir kap gibi görülürken, kısır kadına ise işe yaramayan bir eşya gibi bakılırdı. Böyle olmakla birlikte kısır bir erkeğe

11 Cevad Ali, *Mufassal*, c. 5, s. 555.

12 "Şu hayvanların karınlarındaki yavrular (canlı olursa) sırf erkeklerimize aittir. Karınlarınıza ise haramdır." Eğer ölü olursa o vakit onda hepsi ortaklardır. Allah onların bu tür nitelermelerinin cezasını verecektir. Şüphesiz O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir." En'am 6/139.

13 Âlimler, "hayvanın karnında olan" ifadesinin manası hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun süt ve mamülleri olduğunu söylemiştir. İbn-i Abbas ile Katâde bu görüşü savunurlar. Taberi burada doğum yapan hayvandan kastın koyun olduğunu söyler. Erkek doğurursa onu kesiyorlardı ve bunun etinden sadece erkekler yiyebiliyordu. Yok eğer kız doğurursa o zaman ona biniyor ve boğazlamıyorlardı. Eğer ölü doğum olursa buna kadınları da ortak ediyorlar ve onların yemesine de izin veriyorlardı. Bazı âlimler burada kesilen hayvandan yiyemeyecek olanın kız çocukları olduğunu söyler. Burada zikredilen hayvanın ise Saibe ve Buhayra olduğunu söylerler. Bundan kasıt bu hayvanların karnındaki cenindi diyenler de bulunmaktadır. (Mukâtil, Ebu'l Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhi (ö.150/767), *Tefsirü Mukatıl b. Süleyman*, tahk. Abdullah Mahmud Şehate, Dara İhyâ'ü'l Tüuras, Beyrut, 1.Baskı, 1423, c. 1, s. 592; Taberi, Muhammed b. Cerir b. Yezid b Kesir b. Galib El âmâl Ebu cafed et-Taberi (ö.310/922), *Câmu'ül Beyan an Te'oili'l Kur'an*, Müessesetü'r Risale, 2000/ 1420, c. 12, s. 147.).

14 İbn-i Mâce, Ferâiz 2; Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Câmiü't-Tirmizî*, Ferâiz 3, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y.

15 Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad. Mehmet Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu, Ankara, 2013, s. 111.

16 Cevâd Ali, *Mufassal*, c. 4, s. 635.

17 Cevâd Ali, *Mufassal*, c. 4, s. 634.

aynı muamele yapılamaz; o kısır olsa bile statüsünden bir şey kaybetmezdi.¹⁸

2. Kadının Şahsiyetinin İadesi

İslâm her şeyden önce kadına şahsiyetini iade etmiştir. Cahiliye döneminde kadının en ufak bir hakkı bulunmazdı ve erkeğin aşk ve şehvet aracı kabul edilirdi. İslâm hukuku kadını da erkek gibi Allah katında mükellef kabul eder. Erkek gibi onun da hakları ve sorumlulukları bulunmaktadır. Allah katında kadın kullukla sorumludur ve yaptığı güzel işlere mükâfat varken, işlediği günahlar için ise ceza söz konusudur. Muhtelif ayetler bu hakikati ifade eder.¹⁹

İslâm'ın kadınlar adına yaptığı en büyük devrim, ona bir kimlik kazandırması, onun da bir insan olarak erkekle eşit olduğunun ilan edilmesidir. Bunun yanında ona kanun önünde haklar verilip gerektiğinde erkeğin mahkûm edilerek, kadının hakkının savunulması da büyük bir devrimdir. Hz. Peygamber döneminde kadınlar rahat bir şekilde kocaları hakkında şikâyetle bulunabilmekte hatta İslâm'ın kendilerine bazı durumlarda vermiş olduğu haklar ile kocalarını boşayabilmekteydiler.²⁰

Cahiliye toplumunda kadın, hür ve cariye olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktaydı. Aralarında temel bazı farklılıklar bulunurdu. Fakat hürlere bu kadar kötü davranılan bir toplumda cariye olan kadınlar merhamet görmezler ve dışı deveye nasıl davranılırsa ona da öyle davranılır, aralarında bir fark gözetilmezdi.

İslâm'dan evvel kadın sık sık şiddete maruz kalmaktaydı. Bunu önleyecek ne bir kural ne de bir kurum bulunmaktaydı. Kadın aile içerisinde vazife ve sorumlulukları ziyadesiyle fazlaydı. Hz. Peygamber, Hz. Âişe'den rivayet edildiği üzere ne eşlerinden birine ne de çocuklarından veya köle ve hizmetçilerinden hiç kimseye elini kaldırmamıştı. Ümmetinin kadınlara şiddet uygulamasına da müsaade etmemişti.²¹ Hz. Peygamber'in başta kendi eşlerine karşı hoşgörü ile davranması ve ümmetine de bu şekilde tavsiye etmesi ile İslâm toplumunda kadına karşı şiddet önceki dönem ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde azalmıştı.²²

Müslüman ailesinde erkek, yine ailenin yetki ve sorumluluk itibarıyla

18 Cevâd Ali, *Mufasssal*, c. 4, s. 645.

19 Bkz. Al-i İmran 3/195; Nahl 16/97; Zilzal 99/7-8. İslâm hukukuna göre şahıs hakkın sahibidir. Haklar şahıslar için söz konusu olduğu gibi sahibi olmayan hak da bulunmamaktadır. Hukuka göre şahıs haklardan faydalanabilen ve hak sahibi olabilen varlıktır. Dolayısıyla şahıstan kasıt maddi değildir; o hukuki bir mefhumdur. Şahıs tabiri kişinin sadece vücudunu değil aynı zamanda sosyal hayattaki rolünü, yerini ve de onun sahiplik sıfatını ifade eder. Şahsiyet kavramı kişinin haklardan istifade edebilme ehliyetini anlatmaktadır. Şahsiyet ise takdirene de olsa kişinin ruhu anne karnına düştükten sonra başlar. Sona ermesi ise kişinin ölümüyle olur. (Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, Yedinci Baskı, İstanbul, 2001, c. 1, s. 229-233)

20 Adnan Demircan, *Hz. Peygamber'in (sas) Ailesi ve Aile Hayatı*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014, s. 21.

21 İbn Sa'd, *Tabakât*, c.1, s. 316; Ebu Davud, Edeb 8; Abdürrezzak, *Musannef*, c. 9, s. 442.

22 Demircan, Hz. Peygamber'in (sas) Ailesi, s. 22.

reisi ve en güçlü üyesi olarak karşımıza çıkar. Fakat o sorumluluk sahibi bir kul olmuş, kendisi ailesinin iâşesi ve geçimini temin etmek için çalışan, onlar için harcadığı her kuruş sadaka olarak kabul edilen, Allah'a karşı sorumlu bir kul statüsüne haiz olmuştur. Aile reisi olan erkek, yaşlanan anne babasına karşı da sorumlu kabul edilmiştir. İslâm, aile içerisinde gerek kadının gerekse de erkeğin, kendi çizdiği sınırlar içerisinde birbirleri ile çekişmeden, kavga etmeden ve iktidar mücadelesine girmeden; yetki ve sorumluluklarını bilerek eşleri, çocukları ve ailenin diğer üyeleri ile güzel bir şekilde yaşamalarını temin etmiştir.²³

İslâm hukukunun muhatap aldığı kadın bir suç işlediğinde mahkeme edilmiş ve gereken ceza neyse verilmiştir. Ümmü Hârise isimli kadın bir kişiyi yaralamıştı. Hz. Peygamber hakkında kısas yapılması hükmünü verdi. Ümmü Hârise'nin annesi bu hükme itiraz etmesine rağmen hüküm infaz edilmeden kaşı taraf diyete razı oldu ve bu şekilde kadın kısıstan kurtuldu.²⁴

İslâm'ın gelişi ile şahsiyet kazanan kadınlar Allah Resûlü'nden güç buluyorlardı. Hz. Peygamber onların görüşlerini rahat bir şekilde ifade etmelerine olanak veriyordu. Hz. Ömer bir gün Esmâ bt. Umeys ile yolda karşılaşmıştı. Hz. Ömer ona Medine'ye onlardan önce hicret ettiklerini söyleyip övünmek isteyince Esmâ buna itiraz etti. Aralarında geçen konuşmayı öğrenen Resûlullah ise Esmâ'yı haklı buldu.²⁵

3. Kadın Erkek Eşitliği

İslâm kadın ile erkeği birbirine denk, insan türünün iki cinsi olarak görür. Allah (c.c.) bu hakikati "O, sizi bir tek candan yaratandır..."²⁶ ve "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının..."²⁷ ayet-i kerimeleriyle ifade buyurur.

Âlimlerin ittifak ettikleri bir husus, tüm insanlığın tek bir nefisten yaratılmış olduğudur. Buradaki tek nefisten kasıt ise Hz. Âdem'dir. Hz. Havva da onun kaburga kemiğinden yaratılmış ve insanlar bu şekilde çoğalmışlardır. Buradan hareketle kadın ile erkek, insanlık ve Allah'ın kulu olma paydasında bir araya gelen kardeşlerdir.²⁸ Birinin diğerine üstünlüğü ancak takva iledir.²⁹

23 Mehmet Mahfuz Söylemez, "Asr-ı Saadet'ten Günümüze Aile", *Aile Sempozyumu*, Medeniyet Vakfı, Tebliğler. Sistem Ofset, Ankara, 2015, s. 14.

24 Müslim, Kasame 5; Nesâî, Kasame 45.

25 Buhari, Meğazi 38.

26 En'am 6/98.

27 Nisâ 4/1.

28 Mukâtil, *Tefsir*, c.1, s. 355; Taberî, *Tefsir*, c. 7, s. 512; el-Vâhidi, Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed b. Ali el-Vâhidi en- Nisabûrî (ö.468/1075), *el-Vasîl fi Tefsiri'l Kur'âni'l Mecîd*, Darü'l Kütübü'l İlmiyye, Birinci Baskı, Beyrut, 1994/1415, c. 2, s. 4; Zemahşerî, *Keşşaf*, c. 1, s. 167.

29 el-Hucurat 49/13.

Buradaki eşitlik yanlış anlaşılmalıdır. Zira kâinatta mutlak manada eşitlik bulunmamaktadır. Kadının üstün tarafları olduğu gibi erkeğin de üstün olduğu noktalar bulunmaktadır. Burada önemli olan hem kadının hem de erkeğin üzerlerine düşen sorumlulukları en güzel şekilde yerine getirmeleridir.

İki nesne arasında karşılaştırma yaparken, karşılaştırılan nesnelerin birebir aynı olması gerekir ki yapılacak olan kıyas doğru neticeler versin. İnsanın iki cinsi olan kadın ile erkek, biyolojik olarak farklı kabiliyet ve özellikler gösterirler. Dolayısıyla kadın ile erkek ikisi de insandır, ikisine de aynı işleri yaptırırım, ikisinden de aynı performansı beklerim diyen kişi kendisi yanıldığı gibi karşıındakilere de vakit kaybettirmiş olur.

Kadınların haklarını savunmak üzere zuhur eden bir hareket olan feminizm, kadının mağduriyeti üzerinden prim yapmaya çalışır. İş böyle olunca kadınlar hep mağdur ve mazlum olurken; erkekler ise hep haksızlık yapan, zalim kişi olmaktadır. Meseleye mağduriyetler noktasından değil de insan hakları bağlamından bakılsa daha isabetli olacaktır.³⁰

Kadınların haklarını savunmak noktasında yapılabilecek en güzel iş, erkeklere kadını anlatmak ve tanıtmak, bunun yanında onu, kadının hakları ve sorumlulukları hakkında bilgilendirmek olacaktır. Mağduriyet düşüncesiyle oturup kalkan kadına karşı erkeğin haklarından bahsedilmemekte, bu sefer de erkek kadın karşısında ezilmekte ve mağdur olmaktadır. Kadının hak ve taleplerine yetişemeyen erkek, oluşan açığı kadına karşı şiddet uygulayarak kapatmaya çalışmaktadır.

İslâm dininin insan fitratına uygun olarak kadına ve erkeğe biçtiği roller değişip de kadın eve para getiren, erkek ise getirilen rızkı yiyen kişi konumuna düşünce, bu durum fitratında yer alan, eşine karşı onurlu ve dik durma eğilimine uymadığından kendisi ile çelişmeye başlamaktadır. Bu durum ise ailede ayrılıklara kadar giden sorunlara sebep olmaktadır. Bu sebepten kadın ne kadar zengin olursa olsun, nafaka sorumluluğunu erkeğin yerine getirmesi fitrata daha uygundur.³¹

İslâm dini ile beraber kadının da erkek gibi hakları ve sorumlulukları olduğu teyit edilmiş oldu. İslâm'dan evvel erkek kadar değer verilmeyen kadına karşı bir suç işlendiğinde, bu suç erkeğe karşı yapılmış gibi kabul edilmemekte ve suçlu daha az ceza almaktaydı. Kur'an-ı Kerim ise "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır..."³² buyurarak; ırk, cinsiyet, renk herhangi bir fark gözetmeksizin bütün insanların eşit

30 Mustafa Tekin, *Kutsal Sekülerizm*, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.s. 278.

31 Abdullah Özbek, "Çalışan Kadın ve Aile", *Aile Sempozyumu*, Medeniyet Vakfı, Tebliğler. Ankara, 2015, Sistem Ofset, ss.167-170.

32 Maide 5/32.

olduğunu tüm insanlığa ilan etti. İslâm daha önce geçerli olan güçlülerin hukukunu kaldırdığı gibi toplumda zayıf konumda olan, yetim ve kimsesiz çocuklara,³³ kadınlara ve yaşlılara karşı pozitif ayrımcılık yapmıştır. Bu şekilde onların haksızlığa uğramalarının da önüne geçilmiştir.

Hız. Ömer'in deyiimiyle cahiliye de köle olmasa da ikinci sınıf insan muamelesi gören kadının itibar kazandığı hususlardan bir tanesi de İslâm'ın erkeklerin evlenebilecekleri kadın sayısını dört ile sınırlandırmasıdır. İslâm ümmetin iyi olanlarının kadınlara iyi davrananlar olduğunu ifade ederek kadınlara olan sert ve şiddet içerikli tutumların da önüne geçmeye çalışmıştır.³⁴

İslâm'ın kadını erkeğin gölgesinde bıraktığı ve arka plana attığını iddia edenlerin gerekçelerinden bir tanesi Kur'an-ı Kerim'de insanlara hitap ederken hep erkek sığası kullanılması olmuştur. Öyle ki Hız. Peygamber döneminde kadın sahâbiler arasında dahi böyle bir izlenim oluşmuştur. Onlar düşüncelerini "Şayet bizlerde hayır olmuş olsaydı bizler de zikredilirdik" şeklinde ezvâc-ı tâhirât'a aktarınca Allah (c.c.) "Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır"³⁵ ayet-i kerimesini indirmiştir.³⁶ Bu ayetin Ümmü Seleme'nin "niçin ayetlerin hep erkeklere hitaben geldiği"ni sorması üzerine indiği, bunun akabinde ise yukarıdaki ayet-i kerime ile beraber Al-i İmran suresi 3/195 ayetinin nazil olduğu da rivayet edilir.³⁷ Aynı şekilde Hız. Peygamber ile birçok savaşta katıldığı bilinen³⁸ Ümmü Ümare bt. Ka'b'ın da bu soruyu sorduğu söylenir.³⁹ Mücahid ise tefsirinde bu ayetin inmesine sebep olan olayın Ümmü'l mü'minin Ümmü Seleme bt. Ebi Ümeyye ve Nesibe bt. Ka'b el Ensari'nin⁴⁰ "Niye Rabbimiz Ümmü Seleme'nin ve diğer kadınların durumlarını zikretmiyor. Onlarda bir hayır yok mu yoksa?" demelerinden sonra bu ayetin indiğini söyler.⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de insanlara hitap edilirken erkek sığası kullanılması Arapçanın bir kaidesidir. Bir kişi, içinde kadınların da olabileceği bir

33 Bkz. Nisâ 4/2, 6, 10, 19, En'am, 6/152, İsrâ 17/34.

34 Mücteba Uğur, "Asr-ı Saadet'te Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Ensar Yayınları, edt. Prof. Dr. Vecdi Akyüz, İstanbul, 2007, c. 1, ss. 147-148.

35 Ahzâb 33/35.

36 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s. 190.

37 Ebil Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidi en-Nisabûri, *Esbabu'n-Nüzûl en-Nâsîh ve'l Mensûh*, Alemü'l Kütüb, Beyrut, t.y., s. 103.

38 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s.383.

39 Vahidi. *Esbâbü'n Nüzûl*, s. 103, *Tefsîrü'l Vasît*, c. 2, s. 43.

40 Onun künyesi Ümmü Ümare'ydi. (İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s. 383).

41 Vahidi. *Esbâbü'n Nüzûl*, s. 103, *Tefsîrü'l Vasît*, c. 2, s. 43.

topluluğa hitap ederken cem-i müzekker siygasını kullanır. Burada konuşan kişi kadınları görmezden geliyor manasına gelmez. Kur'an-ı Kerim de en fasih bir Arapça ile indirildiği⁴² için kadınıyla erkeğiyle Ümmet-i Muhammed'e bu şekilde hitap edilmiştir. Şayet böyle olmasaydı bu, Kur'an'ın insanları aciz bırakan belagat yönüne gölge düşürürdü. Bununla beraber sadece kadınlara hitap edilen ayetler de bulunmaktadır.⁴³

Hız. Peygamber döneminde kadınların yaşadığı problemlerden bir tanesi de kocalarının kıskançlığından dolayı namazları mescitte kılamamalarıydı. Bir gün Ümmü Humeyd Allah Resûlü'ne gelerek, "Namazlarımızı seninle kılmak istiyoruz ama kocalarımız buna engel oluyorlar." diyerek içine dert olan bu hususta şikâyetle bulunurdu. Allah Resûlü ise ona namazlarını evinde kılmasının daha hayırlı olacağını söyledi.⁴⁴

Allah Resûlü mescide gitmek için izin isteyen kadın sahâbîlere genellikle izin verirken Ümmü Humeyd'e izin vermemesi, o ve ailesi adına bir fitneden çekindiği için olmalıdır.⁴⁵ Allah Resûlü'nün kadınların mescide gelmelerini sınırlaması söz konusu değildir. Bunun delillerinden biri de mescitte kadınların girip çıkması için bir kapı tahsis etmesidir.⁴⁶ Bazı sahâbîler vardı ki bu kapıyı ölene kadar kullanmamışlardı. Bunlardan bir tanesi de Abdullah b. Ömer idi.⁴⁷

Hız. Peygamber döneminde kadın sahâbîlerin dinlerini yaşama noktasında hassas oldukları, özellikle namazlarını camide kılma adına yeri geldiğinde kocaları ile cidale girdikleri anlaşılmaktadır. Bu kadın sahâbîlerden biri Hz. Ömer'in eşi olan ve şehâdete yürüdüğünde de kendisiyle evli olduğu Atike bt. Zeyd idi. O evlenirken Hz. Ömer kadınlara sert davranması ile bilindiği için kendisini dövmemesi ve namazlarını mescitte kılmasına izin vermesi şartıyla kendisiyle evlenmişti. Hz. Ömer bu şartları istemeyerek de olsa kabul etmişti.⁴⁸

Atike, Hz. Ömer'in şehadetinden sonra Zübeyir b. Avvam ile evlenirken de aynı şartı ileri sürdü. Zübeyir b. Avvam da bu şartını istemeyerek kabul ederek onunla evlendi. Fakat onun eşinin namazları evinde kılması için çeşitli yollara başvurduğu da söylenmektedir.⁴⁹ Ezvâc-ı tâhirât'tan bazı validelerimizin de Cuma namazlarını mescitte kıldıklarına dair rivayetler

42 "Andolsunki biz onların, "Kur'an'ı ona bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır. Bu Kur'an ise gayet açık bir Arapça'dır." Nahl 16/103.

43 Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı", s. 89.

44 İbnü'l Esir, Ebu'l Hasan Ali b. Ebi Kerem Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani el-Cezeri, İzzüddin İbnü'l Esir (ö.630/1232), *Üsdü'l Gabe fi Ma'rifeti's Sahabe*, tahk. Ali Muhammed Muavviz, Darül Kütübü'l İlmiyye, t.y., c. 2, s. 349.

45 İbn Hacer, *Fethü'l Bari*, c. 2, s. 349.

46 es-Semhûdi, Nuriddin Ali b. Ahmed es-Semhûdi (ö.911/1505), *Vefâu'l-Vefâ*, tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Darül Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 4. Baskı, h.1404, c. 2, s. 693.

47 Ebu Davud, Salat 54.

48 İbnü'l Esir, *Üsdü'l Gabe*, c. 7, s.181.

49 İbnü'l Esir, *Üsdü'l Gabe*, c. 7, s.181.

bulunmaktadır. Mesela Safiyye bt. Hüvey'in (r.a.) Cuma namazlarını mescitte kıldığı rivayet edilir.⁵⁰

Kadınlar namazlarını mümkün olduğunca mescitte cemaatle kılmaya özen gösteriyorlardı. Onlar sabah vaktinde dahi erkeklerin arkasında saf tutarak namazlarını eda ediyorlardı. Öyle ki kadınlar arasında namazda Allah Resûlü'nden dinleyerek Kaf suresini ezberleyenler bulunmaktaydı.⁵¹

Bir gün namaz kılarken mescitte bir kişinin avret yerleri görülünce orada namaz kılan bir kadın, bu konuda uyarıda bulundu. Bunun üzerine bu olayın tekrar etmemesi için bu kişiye güzel bir elbise giydirilirdi.⁵² Ahmet b. Hanbel kadınların namazlarını mescitte kılmalarını hatta aynı meclislerde erkeklerle oturmalarını ele alır. İslâm'ın ilk asrında böyle iken üçüncü asra gelindiğinde ise kadının bir parmağının dahi görülmesinin fitne sayıldığını söyleyerek kadınların bir nevi sosyal hayattan izole edildiğini ifade eder.⁵³

Hz. Peygamber döneminde kadınların cenazelere katıldıkları mezarlığa kadar gittikleri anlaşılmaktadır. Allah Resûlü'nün kızı Rukiyye (r.a.) Bedir savaşının yapıldığı gün vefat etmişti. Hz. Fatıma ablasının cenazesine katıldığı gibi mezarın başına kadar gitmiş ve mezarının kenarında ağlayarak dua etmişti.⁵⁴

İslâm dini birçok konuda kadına erkekle eşit haklar verirken bazı hususlarda da kadına pozitif ayrımcılık yaparak onu bazı sorumluluklardan muaf tutmuştur. Bunların ilki ibadetlerdir. Kadın temizlik günleri, doğum sonrası lohusa olduğu dönem gibi bazı özel durumlarda namazdan muaf tutulmuştur.⁵⁵

Müslümanlar Allah Resûlü'nün gördüğü rüyaya binaen umre yapmak için Mekke yollarına düşmüşlerdi. Fakat Kureys onların Mekke'ye girip umrelerini yapmalarına izin vermemiştir. Aralarında ise Müslümanların aleyhine gözüken Hudeybiye anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşmaya binaen Medine'ye sığınanlar Kureys'e iade edileceklerdi. Burada kadın erkek ayrımı yapılmamıştı. Anlaşmanın imzalanmasından sonra evvela Ebu Cendel b. Süheyl b. Amr olmak üzere erkekler iade edilmişti.⁵⁶ Anlaşmanın akdinden bir süre sonra Ümmü Külsüm bt. Ukbe b. Ebû Mu'ayt Müslüman olmuştu ve hicret ederek Medine'ye sığınmıştı. Kendisinin de iade edileceğini duyunca Hz. Peygamber'e "Ya Resûlallah! Ben bir kadınum. Kadınların güçsüzlüğünü

50 İbnu'l Cevzi, *Ahkamü'n Nisâ*, s. 65.

51 İbn-i Hacer, *İsâbe*, c. 8, s. 241, (11844).

52 Buhari, Salat 6, Ezan, 136.

53 Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı", s. 110.

54 et-Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir Ebu Cafer et-Taberî (ö.310/922), *Camiü'l Beyan fi Te'vili'l Kur'an*, tahk. Ahmed Muhammed Şakir, Mütessesetü'r Risâle, Birinci Baskı, c. 2, s. 458; İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî İbn Şebbe (ö.262/876), *Tarihü'l-Medîneti'l-Münevvere, Ahbarü'l-Medîneti'l-Münevvere*, tahk. Fehim Muhammed Şeltu, 2. Baskı, Cidde, Dârü'l-İsfahani, 1973, c. 1, s. 103.

55 Maide 5/6; Buhari, Hayız 20.

56 Taberî, *Tarih*, c. 2, s. 638.

bilirsin. Beni kâfirlere teslim edersen, dinim konusunda bana baskı yaparlar, ben de buna dayanmam.” dedi. Bu olay üzerine de Allah, bu anlaşmanın ilgili maddesini kadınlar lehine olmak üzere bozdu.⁵⁷

4. Kadına Mal Hürriyeti Verilmesi

İslâm dini aile içerisinde mülkiyet ayrılığı prensibini benimsemiştir. İslâm sayesinde ekonomik hürriyetine kavuşan kadın, ailede nafaka yükümlülüğü olmadığından zengin dahi olsa istemediği takdirde kocasının parasına ve mülküne müdahale etmesine izin vermeyebilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de bu husus “...Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’tan, onun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir” buyurularak ifade edilir.⁵⁸

İslâm’dan evvel Mekke’de örfe göre kadının mal varlığı, evlendikten sonra kocasının mal varlığına dâhil edilmezdi. Hz. Peygamber de Hz. Hatice ile evlendiğinde onun mallarına karışmamış, bu mallar Hz. Hatice’nin mülkiyetinde devam etmişti.⁵⁹

İslâm’ın beş şartından biri olan zekâtın erkeğin üzerine farz olması için malı veya parasının «havâic-i asliye» diye de bilinen kişinin hayatını devam ettirmesi için gerekli olan asli ihtiyaçları karşılandıktan sonra nisâp miktarını aşması gerekmektedir. Kadına mal hürriyeti veren İslâm, kendisine nafaka sorumluluğu yüklediği için zekâtın farziyeti hususunda «havâic-i asliye» kuralını işletmez ve malı veya parası nisâp miktarını geçtiğinde kendisini zekât yükümlüsü kabul eder. Dinimiz hayatın her alanında olduğu gibi ailede de dengeleri gözeterek adaleti tesis etmeye çalışır.⁶⁰ Zira Allah evreni yaratırken bir ölçü ve denge üzerine kurmuş ve insanları bu ölçüye, dengeye uymaya ve ölçüyü aşmamaya davet etmiştir.⁶¹

Ailede nafaka erkeğin sorumluluğunda olduğu gibi daha kuruluşu sırasında evi ve eşyalarını temin etmek de onun vazifesi olarak kabul edilir. Kadının böyle bir sorumluluğu yokken varsa eşyalarını eşine kullandırmayabilir; hatta buna mukabil ondan ücret de talep edebilir.⁶²

5. Kadına Miras Hakkı Verilmesi

İslâm’dan önce Araplar arasında bulunan göçebe ve yağma kültürünün etkisi miras hususunda da kendini gösterir. Mirasta kadınlara ve çocuklara bir pay verilmediği gibi bunun zıddına olarak onlar da kişinin terekesi içerisinde değerlendirilerek mirasçılara tevarüs yolu ile intikal ederler.

57 Mümtehine 60/10.

58 Nisâ 4/32.

59 Sadrettin Gümüş, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in (sav) Aile Hayatı*, Ravza Yayınları, İstanbul, t.s., s. 43.

60 Çeker, a.g.m., s.109.

61 “Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Sakın ola ölçüyü aşmayın” Rahman 55/7-8.

62 Orhan Çeker, “İslâm Hukukunda Kadın Hakları”, *Aile Sempozyumu*, Medeniyet Vakfı, Tebliğler. Sistem Ofset, Ankara, 2015, s. 109.

Cahiliye döneminde iki kişi arasında tevarüs için üç şart aranırdı. Bunlar hısımlık, velâ ve evlatlık bağlarıydı. Baba ile oğul birbirlerine hısım olarak varis olurlar, o yoksa oğlun oğlu, o da yoksa erkek torunu varis olur. Şayet kişinin erkek torunu da bulunmuyorsa o zaman babası hayatta ise o, bu kişiye mirasçı olur. Bunlar da bulunmuyorsa sırasıyla, kardeş veya kardeşin çocukları, amca veya amca çocukları gibi erkek olan yan hısımlara doğru miras intikal eder

Cahiliyede bir kişiye varis olmanın diğer bir yolu da o kişinin evlatlığı olmaktadır. Bu üç şartla beraber mirasçıda olması gereken diğer hususlar ise erkek olmak, ergen olmak ve silah kullanabilmektir. Bu şartları taşımayan kişi varis olamamaktaydı. Örneğin kişinin geride bıraktığı iki oğlu varsa bunlardan ergenlik yaşına ermeyen, silah kullanmayan varis olamazdı.⁶³

Kur'an-ı Kerim'de varis olma hakkında "Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır. Allah, bırakılanın azından da çoğundan da bunları farz kılınmış birer hisse olarak belirlemiştir." buyurulmaktadır.⁶⁴ Bu ayet-i kerime Evs b. Sabit el-Ensari'nin vefatından sonra geride bıraktığı karısı Ümmü Kuhha ve üç kızına rağmen, cahiliye adetlerine göre amcaoğulları Süveyd ve Urcufe'nün Evs'in mirasının tamamını alıp onlara bir şey bırakmaması üzerine inmişti. Bu ayetin inişinden sonra Hz. Peygamber, Süveyd ve Urcufe'yi çağırttı ve onlara ayet-i kerimeyi okudu; ayetin hükmüne göre miras tekrar taksim edildi.⁶⁵

Bilindiği üzere İslâm evlatlık müessesini kaldırmıştı. Dolayısıyla Cahiliye döneminden farklı olarak kişinin evlatlığı mirastan hak iddia edemez oldu. Bununla beraber "(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabaların bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiginiz) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir."⁶⁶ buyurularak kişinin akrabası dışında evlatlığı da dâhil başkaları için vasiyette bulunmasının yolu açılmış oldu. Said b. el-Müseyyeb bu ayetin kendi evlatları dışında edindiği evlatlarına miras bırakanlar hakkında nazil olduğunu ifade eder.⁶⁷

İslâm hukukunda bir kişinin mirasına varis olabilmek için ilk şart hısımlıktır. Bir kişiye usûl ve fûrûundan sonra yakınlığına göre insanlar varis olurlar. Hz. Peygamber bir çocuğun varis olabilme şartlarını şöyle buyurarak açıklamıştır, "doğan bir çocuk ağlar ölürse, varis olur ve ona varis olunur. Ağlamadan ölü doğarsa, ne varis olur, ne de ona varis olunur."⁶⁸

63 Karaman, *İslam Hukuku*, c.1, s. 411-415; Muhammed Halef, *Nizamül Üsra ve'l Müctema' fi'l İslam*, Darul Fikir, Amman, 1436/2015, s. 135.

64 Nisâ 4/7.

65 Mukâtil, *Tefsir*, c. 1, s. 358; Taberî, *Tefsir*, c. 7, s. 597; Vahidi, *Esbabü'n Nüzûl*, s. 106.

66 Nisâ 4/33.

67 Vahidi, *Esbabü'n Nüzûl*, s. 111.

68 Ebu Davud, Feraiz 15; Tirmizi, Cenaiz 43, (1032); İbnu Mace, Cenaiz 26, (1508).

Bir kadın Resûlullah'a geldi ve "Ben anneme bir cariye tasadduk etmiştim. Şimdi ise annem bu cariyeyi bırakarak vefat etti." dedi ve bu konuda Hz. Peygamber'in hükmünü sordu. Allah'ın Resûlü ise "Sen onun sevabını aldın. Miras yoluyla da cariye sana geri geldi."⁶⁹ buyurdular.

5.1. İslâm Hukukunda Miras

Cahiliye devrinde ölen kişinin malı oğluna kalırdı. Vasiyet ise anne baba için yapılırdı. Allah (c.c.) ise bundan dilediğini nesh etti ve erkeğe kadının iki misli verilmesini hükme bağladı. Bununla beraber ebeveyninden her biri için (erkek çocuğu varsa) altıda bir, üçte bir kıldı. Kadına (çocuk varsa) dörtte bir kıldı. Kocaya ise (çocuk yoksa) yarı, çocuk varsa da dörtte bir miras payı belirledi.⁷⁰

Bu ayet-i kerime inmeden evvel iki kızı olan bir kadın Hz. Peygamber'in yanına geldi. Cabir b. Abdullah bu kadının Sabit b. Kays veya Sa'd b. er-Rebi'nin hanımı olduğunu söyler. Kadın, "O (kocası) Uhud'da benimle beraberdi ve orada öldürüldü. Bu kızların amcaları geldi ve onun mirasının tamamını aldı ve onlara hiç bir şey bırakmadılar. Allah'a yemin olsun ki, bu çocukların paraları olmadan evlenemezler.» dedi. Hz. Peygamber "Bu konuda hükmü Allah verecektir." buyurdu ve ilgili vahyi beklemeye başladı. Bu konuyla ilgili Nisâ suresi 4/11 ayet-i kerimesi nazil olunca Allah Resûlü olayın taraflarını çağırıldı. Kızların amcalarına, mirasın üçte ikisini iki kıza, sekizde birini ise kadına vermelerini kalanı ise kendisinin almasını emretti.⁷¹

Hz. Peygamber miras ayeti geldikten sonra daha önce cahiliye adetlerine göre taksim edilmiş malların akıbetleri ile alakalı "Câhiliye devrinde taksim edilen her mal, taksim edildiği şekilde kalacaktır. İslâmî dönemde yapılan taksimat, İslâm'ın taksimat esaslarına göre olacaktır."⁷² buyurmuşlardı.

Kadının erkeğe nazaran mirastan daha az pay alması evlilikte nafaka erkeğin üzerine tevdi edildiği, kadının bu hususta bir sorumluluğu olmadığı içindir. Erkek evinin geçimini sağlamakla yükümlü olduğu gibi evlenirken eşine mehir vermek durumunda da kalmaktadır.⁷³ Kur'an-ı Kerim miras paylaşımında kadının hissesinin erkeğin hissesinin yarısı olacağına işaret eder.⁷⁴ Bu ayetin istisnaları bulunmaktadır; kadın bazen erkeğin yarı hissesini alırken bazı durumlarda da erkek kadar pay alır. Bazı durumlarda ise İslâm erkeği mirastan tamamen mahrum bırakabilir. Burada kastedilen eşitlik

69 Müslim, Sıyam 154; Tirmizi, Zekat 31; Ebu Davud, Vesaya 12, Zekat 31.

70 Buhari, Vesaya 6, Tefsir Nisâ 5, Feraiz 10.

71 İbn Sa'd, *Tabakat*, c. 3, s. 485; Vâkidi, *Meğazi*, s. 329-331; Vahidi, *Esbabü'n Nüzûl*, s. 107; Aişe Abdurrahman bt. Şatı, *Rasulullah (sav) Efendimizin Kızları Ve Torunları, Üçüncü Baskı*, çev. İsmail Kaya, Konya, 1991, s. 47. Bu olayla ilgili başka rivayette ise ölen kişinin ismi Sabit b. Kays olarak zikredilir. (Vahidi, *Tefsiri'l Vasiit*, c. 2, s. 14; Ebu Davud, Feraiz 4; Tirmizi, Feraiz, 3).

72 Ebu Davud, Feraiz 11; Ibnu Mace, Ruhun 2; Muvatta, Akdiye 35.

73 Bkz. el-Bakara 2/233; Nisâ 4/4, 20.

74 Nisâ 4/11.

matematiksel eşitlik değildir.⁷⁵

İslâm'ın mirastan "Kadınlara erkeğin yarı hissesi vardır..."⁷⁶ hükmü geldiğinden beri bu mesele insanlar arasında tartışılır olmuştur. Bir gün kadınlar Allah Resûlü'ne gelerek "Erkekler cihada çıkıyorlar, kadınlar cihat yapmıyor. Biz kadınlara mirastan da yarım veriliyor." diyerek erkeklerin ahiret hayatı adına cihat yaparak, dünya hayatı adına da mirastan daha fazla pay olarak kadınlara nazaran daha öncelikli ve önde olduklarından dem vurmuşlardı ki "Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklerle kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, onun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir"⁷⁷ ayet-i kerimesi nazil oldu. Bu ayetiyle Allah (c.c.) bazı şeylerin lütfu ile olduğunu ve bunda da hikmetler olduğunu ifade buyurdu.

İslâm hukukunda kadına her zaman erkeğin yarı hissesi düşmediğini bizlere anlatan hususlardan bir tanesi de Kelâle'nin mirası meselesinde karşımıza çıkmaktadır. Kelâle geride eş ve çocuk bırakmadan vefat eden kişinin mirasını ifade eder. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de "Allah size "kelâle" (babasız ve çocuksuz kimse)nin mirası hakkında hükmünü açıklıyor: Çocuğu olmayan bir kişi ölür de kız kardeşi bulunursa bıraktığı malın yarısı onundur. Eğer kız kardeşi ölür ve çocuğu da bulunmazsa, erkek kardeş ona varis olur. Eğer kız kardeşler iki iseler, (erkek kardeşin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kardeşler erkekli kızlı iseler o zaman, (bir) erkeğe, iki kızın hissesi kadar (pay) vardır..."⁷⁸ buyurulmaktadır.

Allah Resûlü vefatından evvel Muaz b. Cebel'i Yemen'e emir olarak göndermişti. Ona bir kız ile bir kız kardeş bırakarak vefat eden bir kimse hakkında sorulunca kendisi, kız için yarım, kız kardeş için de yarım hükmetti. Bu sırada Hz. Peygamber hayattaydı.⁷⁹

Erkek zaviyesinden bakıldığında kadına bu kadar hak verilmesi de bir haksızlık olarak değerlendirilemez. Zira Allah (c.c.) ailede kadın ve erkeğe hak ve sorumluluk verirken onların fitratından gelen kabiliyetlerine bakmaktadır. Kadın ile erkek insan olarak eşit olsalar da kabiliyetler noktasında farklılıklar arz ettiklerinden sosyal ve ekonomik haklar açısından farklı sorumluluk ve hakları bulunmaktadır.⁸⁰

6. Kadınların İlim Öğrenmeye Teşvik Edilmeleri

İslâm'dan evvel bir insan olarak dikkate alınmayan kadın, İslâm'dan sonra hayatın her alanında kendini hissettirdiği gibi ilmî sahada da ön

75 Çeker, a.g.m., s. 109.

76 Nisâ 4/11.

77 Nisâ 4/32; Tirmizi, Tefsir, Nisâ.

78 Nisâ 4/176; Vahidi, *Esbabü'n Nüzul*, s. 139; Buhari, Vudu 44, Tefsir Nisâ 4, Marda 5, 15, 21, İ'tisam 8; Müslim, Feraiz 5, 1616; Tirmizi, Feraiz 7, 2098, Tefsir, Nisâ 3019; Ebu Davud, Feraiz 2.

79 Buhari, Feraiz 6, 12; Ebu Davud, Feraiz 4.

80 Muhammed Halef, a.g.e., s. 22.

plana çıkmaya başladı. İslâm kadını diri diri gömmek yerine onu toplumun mimarı olarak gördü. Kadının bu vazifesini hakkıyla ifa edebilmesi ilimden geçmekteydi. Bunu bilen İslâm ilim öğrenmenin kadın olsun erkek olsun her Müslümana farz olduğunu ifade etti.⁸¹ İslâm'dan evvel kadınlar arasında okuma yazma bilen yok gibiydi. Bilenler de aristokratların kızları idi. İslâm ise kız çocuklarına okuma yazma öğrenme hakkı verdi ve bu konuda onlara pozitif ayrımcılık yaptı.⁸²

Hz. Peygamber kadınların ilim öğrenmelerini teşvik ettiği gibi sorularını rahatça sorabilmeleri için onlara sabırla yaklaşıyordu. Öyle ki kadınlar Hz. Peygamber'den gördükleri bu hoşgörü sayesinde onun huzurunda yüksek sesle ve çok rahat konuşurlardı.⁸³ Hz. Peygamber erkek sahâbileriyle olduğu gibi kadın sahâbileriyle de her fırsatta ilgilenir, onların sorularına cevaplar verirdi. Hatta onları haftada bir gün, tayin edilmiş bir yerde toplayarak kendilerine sohbet ettiği de söylenir.⁸⁴

Hz. Peygamber dinlerini öğrenmek için gelen kadınlara hoşgörü ile yaklaşır, onlara kesinlikle kızmazdı. Huzuruna gelen bir kadın, ihtilam olan bir kadının yıkanması gerekip gerekmediğini sormuştu. Bu soruyu beklemeyen Ümmü Seleme utancından yüzünü kapatmıştı. Allah Resûlü ise kadının bu soruyu dinini öğrenmek amacıyla sorduğunu bildiğinden ona kızmadan ve onu ayıplamadan, "Su gelirse evet." diyerek cevaplamışlardı.⁸⁵

Abdurrahman b. Avf'ın hanımı olan Ümmü Habibe bt. Cahş yedi yıl boyunca sürekli adet akıntısı görmüştü. Bu durumunu Hz. Peygamber'e çekinmeden sorabilmişti. Resûlullah ise "Bu bir damar akıntısıdır; hayız akıntısı değildir. Yıkan ve namazını kıl." buyurmuşlardı.⁸⁶

Bir kadın ise kendisine koyunlarının çoğalmadığından dem vurunca ona koyunlarının rengini sormuş, siyah cevabını alınca da ona, "Sürünün içine beyaz renkli koyunlar kat." diyerek tavsiyede bulunmuşlardı.⁸⁷ İslâm'ın ilme verdiği önemi gören sahâbiler de kız çocuklarına okuma yazma öğretmeye başlamışlardı. Bunlardan bir tanesi de Sa'd b. Ebî Vakkas idi.⁸⁸

Kadınlar arasında ilim öğrenmede başı ezvâc-ı tâhirât çekmekteydi. İlmiyle bilinen validemiz Hz. Âişe olmakla birlikte Ümmü Seleme'nin de ilim merakı gözlerden kaçmıyordu. O da aklına takılan bütün soruları Hz.

81 İbn Mace, Mukaddime 17.

82 Söylemez, a.g.m., s. 139.

83 Buhari, Fezail 6.

84 Buhari, İlim 34, 35, Cenaiz 6.

85 Buhari, İlim 50; İbn Hacer, Fethü'l Bari, c.1, s. 107, 229.

86 İbn Sa'd, Tabakât, c. 6, s. 211.

87 İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim 276/889, Uyuni'l-Ahbar, tahk. Yusuf Ali Taviil, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, c. 2, s. 76.

88 Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud el Belâzuri (ö.279/892), Fütühu'l Büldân, Dârü'l Hilâl, Beyrut, 1998, s. 454.

Peygamber'e sorardı. Hatta onun bazı meselelerde Hz. Âişe'den daha bilgili olduğu da ifade edilmektedir.⁸⁹

İslâm'ın ilme, öğrenmeye yönelik teşvikleri ile beraber kadınlar arasında da hummalı bir okuma yazma seferberliği başlamıştı. Okuma yazma bilen kadınlar bilmeyenlere öğretiyorlardı. Kadınlar içerisinde öyle bilgilileri vardı ki, ilmiyle ön plana çıkmış sahâbîlerle ilmi tartışma yapacak seviyeye ulaşmışlardı. Bunlardan bir tanesi olan Beni Esed'den Ümmü Yakub, Abdullah b. Abbas ile tartışacak kadar Kur'an bilgisine sahipti.⁹⁰ Şifa bt. Abdullah okuma yazma biliyordu. Onun Allah Resûlü'nün hanımı Hafsa bt. Ömer'e okuma yazma öğrettiği de rivayet edilir.⁹¹

7. Kadınlara Biat Hakkı Verilmesi

Günümüz demokrasilerinin en önemli hususiyeti toplumları yöneten kişilerin seçimle iş başına gelmeleridir. Böyle olmakla beraber demokrasinin beşiği olarak kabul edilen Batı toplumlarında dahi yirminci yüzyılın ortalarına kadar toplumların yarısını teşkil eden kadınlara biat hakkı da diyebileceğimiz seçme hakkı verilmemiştir.

İslâm'ın gelişi ile toplumun siyasi hayatı da etkilenmiş o güne kadar görülmemiş bir devrim gerçekleşmiştir. Allah Resûlü erkeklerden biat alırken kadınlardan da biat almıştır. Medine'ye hicret gerçekleştikten sonra Resûlullah Ensar kadınlarını bir evde toplatmış ve ardından onlara Hz. Ömer'i kendisi için biat almak üzere göndermişti. Hz. Ömer onların toplandığı evin kapısına geldi ve onlara selam verdikten sonra «Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, çocuklarınızı öldürmemek ve iftira atmamak üzere biat eder misiniz?» diyerek onlardan biat istedi. Kadınlar da "Evet!" diyerek ona biat ettiler.

Allah Resûlü erkeklerle biatini el sıkışarak yapıyordu. Hz. Ömer (r.a.) ise burada her hangi bir temas olmaksızın temsilen elini içeri uzattı, kadınlar da dışarı uzattılar. Bu şekilde onların biatleri alınmış oldu. Burada kadınlara emredilen şeyler yanında sakıncaları gereken hususlar da bulunmaktaydı. Ümmü Atiyye'nin daha sonra söylediğine göre bu biatleşmede kadınlara Cuma namazını emretmediği halde, iki bayram namazı emredilmişti. Bu namazları İtk ve Huyyaz meydanlarında kılmaları söylenmişti. Ayrıca kadınlar cenazeye katılmaktan nehyedilmişlerdi.⁹² Bununla beraber kadınlar Mümtehine suresi 60/12 ayet-i kerimesiyle ölülerinin arkasından ağrıttı yakmaktan da sakındırılmışlardı. Başka bir rivayette ise onlardan biatleşirken aldığı sözler arasında Allah'a itaat ve ona isyan etmemek, yas zamanında yüzü tirmalamamak, üstünü başını yırtmamak, saçını başını yolmamak gibi

89 Buhari, Megazi, 69.

90 Buhari, Tefsir, el-Haşr 4.

91 Ebu Davud, Tıb 18.

92 Daha önce Hz. Fatma'nın ölen ablasının cenazesine katıldığını ve mezarı başında ağladığı rivayetini vermiştik. Bu iki rivayet arasında tenakuz var gibi görülse de buradaki durum tamamen vahyin tedriciliğinden kaynaklanmaktadır.

emirler vardı. Resûlullah'ın kadınlardan biatleşirken söz vermelerini istediği hususlardan bir tanesi de yabancı erkeklerle konuşmamak ve onlarla halvet olmamak idi.⁹³

Bir grup kadın ise biatleşmek için Hz. Peygamber'in yanına gelmişlerdi. Resûlullah onlarla elinin üzerine abasını atarak biatleşmişti. Bazı kadınlar ise öne sürülen şartlardan korkarak biatten vazgeçmişlerdi. Resûlullah "Onlarla biatleşirken içinizden cennetlik olanlar var." demişlerdi. Fakat bunu derken eliyle yapmış olduğu hareketten onlar arasında cennetlik olanların sayısını az olduğu ima etmişlerdi. Allah Resûlü kadınlarla yaptığı başka bir biatleşmede ise suyu kullanmıştı. Kendisi bir bardağa elini batırdıktan sonra biat ederken kadınlara uzatmış onlar da ellerini bu suya sokarak biatlerini yapmışlardı.⁹⁴ Bu örnekte görüldüğü gibi kadınların kendi iradeleriyle gelecek eşlerinden farklı olarak Allah'ın Resûlü'ne biat etmeleri, onların kendilerine olan öz güvenlerini ve yüksek karakter sahibi olduklarını gösteren bir işarettir. Aynı şekilde bu olay İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in onlara ne kadar kıymet ve ehemmiyet verdiğinin de gösterebilir.⁹⁵

Resûlullah'a ilk biat eden kadınlar arasında Ümmü Sa'd b. Mu'âz, Kebşe bt. Râfi b. Ubeyd, Ümmü Âmir bt. Yezîd b. es-Seken, Havvâ bt. Yezîd b. es-Seken, Züferoğullarından Leylâ bt. el-Hatîm, Amr b. Avfoğullarından kız babası olarak bilinen ve Uhud'da öldürülen Ebû Süfyân'ın Leylâ, Meryem ve Temîme adlı kızları, Şemûs bt. Ebû Âmir er-Râhib ve Şemûs'un kızı Cemîle bt. Sâbit b. Ebû'l-Aklah ve Tayyibe bt. en-Nu'mân b. Sâbit b. Ebû'l-Aklah bulunmaktaydı.⁹⁶ Hz. Peygamber kadınlarla genellikle toplu bir şekilde biatleşirler ve onlara "Benim bir kadınla biatleşmem yüz kadınla biatleşmem gibidir." derlerdi.⁹⁷

Mekke Müslümanlar tarafından fethedilince Allah Resûlü (s.a.v.), Mekkelileri biat etmeye davet etmişti. Onlardan ilk önce erkekler sonrasında ise kadınlar biatleştiler. Biat için gidenlerden bir tanesi de Hind bt. Utbe b. Rebî'a'ydı. Resûlullah, Allah'a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, maruf olan konularda Peygamber'e isyan etmemek üzere onlardan biat aldı. Burada ravi maruftan kastın Allah'a itaat olduğunu ifade eder.⁹⁸ Başka bir rivayette ise bu biatte "eşlerini kandırmamak" şartı da bulunmaktaydı. Kadınlar bunun ne olduğunu sorunca "Onun malını başkasına vermemek veya onun malıyla başkasını mutlu etmemektir" şeklinde izah ettiler.⁹⁹

Erkek sahâbîler arasında Allah Resûlü'ne biat etmek ne kadar önemliyse,

93 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s. 12.

94 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s. 6-11.

95 Savaş, "Asr-ı Saadet'te Kadın ve Aile Hayatı", s. 89.

96 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s. 12.

97 Musa b. Ukbe, *el-Meğâzî*, tahrir Muhammed Bakış Ebû Malik, İbn Zehr Üniversitesi, Fas, 1994. s. 279.

98 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s. 225.

99 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s. 10.

kadın sahabiler arasında da o derece önemlidir. Tabakat kitaplarında onların biyografileri verilirken zikredilen önemli hususlardan biri de eğer yapmışsa Allah Resûlü'ne biat etmeleridir. Mesela bu kutlu kadın sahâbilerden bir tanesi Ümmü Umâre'dir ki onun biyografisi anlatılırken Uhud, Hudeybiye ve Hayber'e, Kaza Umresine, Huneyn ve Yemâme savaşlarına katılmasının yanında Akabe biatı gecesinde hazır bulunmuş olması da zikredilir.¹⁰⁰

Allah Resûlü kadın sahâbilere değer verir; onları gördüğünde selam vermeden geçmez, onlarla ilgilenirdi. Bir gün Esmâ bt. Yezid bir grup kadınla beraberken Hz. Peygamber'in yanına uğramıştı. Resûlullah, kadınlara selam verdi; onlar da selamına karşılık verdiler.¹⁰¹

8. Kadınlara İfade Özgürlüğü Verilmesi

İslâm'ın gelişi ile beraber muhatap alınmaya başlanan kadının görüşlerine de değer veriliyordu. Allah Resûlü'nün hutbeleri sırasında cemaatini ve cemaatin de onu rahat bir şekilde görebilmesi adına minber yapılıması fikrini bir kadın vermişti. Minberi yapan kişi de bu kadının kölesiydi.¹⁰²

Hz. Peygamber döneminde bazı kabileler arasında kadınların etkinlikleri hissediliyordu. Örneğin hicri altıncı yılda Ümmü Kırfe üzerine bir seriyye gönderilmişti. Bu kadının tam adı Fâtıma bt. Rebî'a b. Bedir idi. Kendisi kabilesinin başındaydı ve ona İslâm'a olan düşmanlıkları sebebiyle ders verilmesi gerekiyordu. Zeyd b. Hârise komutasındaki seriyyede yer alanlardan bir tanesi de Kays b. el-Muhassir idi. O, bu kadını yaşlı olmasına rağmen iki devesi arasına bağlayarak öldürmüştü.¹⁰³

Bazı Araplar annelerine nispet edilirdi. Örneğin Sa'd b. Bahîr sadece annesi ile bilinirdi. Onun annesi Ensâr'dan Amr b. Avfoğullarına mensup Habte bt. Mâlik'ti. Babasına Sa'd b. Habte de denirdi.¹⁰⁴ Mâlik b. A'sur'un oğulları da Mezhic kabilesinden olan anneleri Bâhile bt. Sa'b b. Sa'd el-Aşîre'ye nispet edilir, onunla tanınırlardı.¹⁰⁵

9. Kadının Şahitliği Meselesi

İslâm'da kadına değer verilmediği ve onun erkeğin gölgesinde kaldığını iddia edenlerin ileri sürdükleri delillerden biri de kadının şahitliğinin, erkeğin şahitliği ile bir kabul edilmemesidir. Buradan hareketle kadınların aklının ve zekasının erkeklere göre eksik kabul edildiğini dahi ileri sürerler. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de *"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın...(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek*

100 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s. 383.

101 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 10, s.10.

102 Buhari, Salat 64.

103 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, s. 186.

104 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 5, s. 305.

105 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 211.

olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir..."¹⁰⁶ buyurulmaktadır. Bu ayeti delil gösteren müsteşrikler İslâm'ı ta'n etmektedirler.

Bu hususta İslâm'ı eleştirenler kişinin fazileti ile şahsiyetini birbirine karıştırmaktadırlar. Mesela sahâbiler arasında Allah Resûlü'nün en çok sevdiği kişi Hz. Ebû Bekir idi. Buna rağmen onun şahitliği tek kabul edilirken, Hz. Huzeyme'nin şahitliği iki kişinin şahitliğine denk kabul ediliyordu. Buradan hareket ederek Hz. Huzeyme'nin, Hz. Ebû Bekir'den daha faziletli olduğunu iddia etmek abesle iştiğal olur. Manayı muhalifiyle meseleye bakarsak hiç kimse de Hz. Âişe kadın olduğundan "İmam Azam Ebu Hanife ondan daha faziletlidir" diyemez. Zira Hz. Âişe'nin fazileti ayetle sabittir.¹⁰⁷ Burada unutulmaması gereken husus, şahitlik konusunda illetin unutkanlık olmasıdır.¹⁰⁸

Bazı meselelerle alakalı erkeklerin konuya daha hakim oldukları görülürken, bazı meselelerde ise kadınların erkeklere nazaran konuya daha vakıf oldukları görülür. Ayette şahitlik hususunda bahsi geçen borç alış veriş günümüzde olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de kadınların pek aşına olmadığı hususlardan bir tanesiydi.¹⁰⁹

Kadınların erkeklere nazaran daha aşına oldukları konular da bulunmaktadır. Bunlar arasında kadınlık halleri, çocuğun emzirilmesi vb. hususlar zikredilebilir. Bu konularda tek kadının şahitliği kabul edilmektedir.¹¹⁰ Ukbe b. el-Haris, Ebû İhâb b. Aziz'in kızıyla evlenir. Fakat daha sonra bir kadın gelerek onların ikisini de kendisinin emzirdiğini ve sütkardeşi olduklarını ifade edince Hz. Peygamber bu hususta başka şahit arama ihtiyacı duymaz ve onların arasını ayırır.¹¹¹

Resûlullah bazı uygulamalarında kadınların beyanına dayanarak yasaklar dahi koymuştur. Hz. Peygamber'in bu uygulamasında da görüldüğü gibi İslâm'ın kadınları yarım akıllı veya erkeğe göre akıllı noksan olarak görmesi mümkün değildir. İbn Kayyim da bu kanaattedir. Kendisi şahitlikle ilgili ayet ve hadisleri inceledikten sonra kadının her konuda şahitlik yapabileceğini iddia etmiştir.¹¹²

Allah Resûlü şahitlik hususunda kendisine olan iman ve tasdikinden dolayı Huzeyme b. Sabit'in şahitliğini iki kişinin şehadetine bedel kabul etmiştir.¹¹³ Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Kur'an ayetleri cem ediliyordu.

106 Bakara 2/282.

107 Ahzab 33/37.

108 Çeker, a.g.m., s. 112.

109 Savaş, "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı", s. 151.

110 Abdurrezzak, *Musannef*, c. 7, s. 482-485, c. 8, s. 332-333.

111 Buhâri, *İlim* 26, Şehâdât 4; Ebû Dâvud, Akdiye 18.

112 Ateş, *Tefsîr*, c.1, ss. 491-493.

113 Ebu Davud, Akdiye 20; Nesai, Büyu 91.

Bir ayetin kabul edilip mushafa girmesi için en az iki kişinin şahitlik etmesi gerekiyordu. Tevbe suresinin son kısmına dair ayetler ise sadece Huzeyme b. Sabit'in yanında idi ve bu ayetlerin mushafa kabul edilebilmesi için gerekli olan ikinci şahit bulunmuyordu. Huzeyme b. Sabit'in şahitliği hakkında Hz. Peygamber'in sözleri bu hususta delil kabul edilerek yanında bulunan Tevbe suresinin son kısmına dair ayetler mushafa katıldı.¹¹⁴

10. Kadınların Eman Vermesi

İslâm'dan önce hakir görülen kadın, İslâm'la beraber hak ettiği mevkiye yükseltildi. İslâm ile kendilerine güvenleri gelen kadınlar, emân vermeye ve istedikleri şahısları himaye etmeye de başlamışlardı. Hz. Âişe, Hz. Peygamber döneminde kadınların emânının, erkeklerin emânı gibi kabul edildiğini ve geçerli olduğunu bildirmiştir.¹¹⁵

İslâm'da kadınların emân vermesine en güzel örnek Hz. Peygamber'in büyük kızı Hz. Zeyneb'in bir seriyye sırasında esir düşen ve din ayrılığı sebebiyle boşanmak durumunda kaldıkları eski kocası Ebu'l As b. Rebi'ye verdiği emândır. Ebu'l As Mekkelilerin bir ticaret kervanı içinde Şam'a gitmişti ve Mekke'ye dönmekteydi ki Zeyd b. Hârise (r.a.) komutasındaki bir seriyye onları esir aldı ve mallarının tamamına el koyarak Medine'ye getirdi. Hz. Zeyneb olayı duyunca Hz. Peygamber'e "Müslümanların ahdiyle onların ahdi aynı değil midir?" diye sordu. Hz. Peygamber'de "Evet" aynıdır diyerek cevap verdiler. Bunun üzerine Zeyneb (r.a.), "Ben Allah'ı şahit gösteririm ki Ebü'l-Âs'ı kendi güvenceme aldım" dedi ve ona emân verdi. Bunun üzerine Müslümanlar onu silahsız bir şekilde karşıladılar ve kendisine Müslüman olmasını, böyle yaparsa bütün malların kendisinin olacağını söylediler. O ise bu malların kendisine emanet olduğundan hareketle "Siz bana birilerine vefasızlık yapıp onlara ihanet etmek üzere mi din teklif ediyorsunuz?" dedi ve Mekke'ye gitti. Yanında bulunan bütün malları sahiplerine verdikten sonra "Ey Mekke halkı! Emanete vefalı davrandım mı?" diye sordu. Onlar da "Evet" deyince şahadet getirerek Müslüman olduğunu ilan etti. Başka bir rivayette ise Hz. Zeyneb, onun Mekke'ye gidip üzerindeki emanetleri dağıttıktan sonra tekrar Medine'ye geleceğine dair kefil olmuştu.¹¹⁶

Bu olayı bizlere ulaştıran başka bir rivayette ise olayın gelişimi daha farklı anlatılır. Ebu'l As esir olarak Medine'ye getirilmişti. Fakat o gece insanların dalgınlığından da istifade ederek Hz. Zeyneb'in yanına kaçtı ve kendisine emân vermesini istedi. Bunu kabul eden Hz. Zeyneb de sabah namazında, Hz. Peygamber namazı bitirip de selam verdikten sonra gür bir sedayla "Ey insanlar! Ben Ebü'l-Âs b. er-Rebi'i güvenceme almış bulunmaktayım!" diye

114 Buhari, Fedailü'l Kur'an 3, 4, Tefsir Tevbe 20, Ahkam 37; Tirmizi, Tefsir Tevbe.

115 Abdurrezzak, *Musannef*, c. 6, s. 223.

116 İbn-i Hişam, *Siyer*, c. 2, s. 295; İbn Sa'd, *Tabakât*, c.10, s.31; Belazûri, *Ensâb*, c. 2, s. 23; Taberî, *Tarih*, c. 2, s. 470; ez-Zehebî, Şemsu'd Din Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî (ö.748/1347), *Târîhü'l İslâm ve Vefeyâtü'l Meşâhiri ve'l A'lâm*, tahk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî, Darü'l Kitâbü'l Arabiyye, Beyrut, 1993, c. 2, s. 69; İbn Habîb, Ebi Cafer Muhammed İbni Habîb, *Kitâbü'l Muhabber*, tahk. Dr. İlze lihtein, Darü'l Âfâk el-Cedîde, t.y., s. 52.

seslendi. Resûlullah, “Siz de benim duyduklarımı duydunuz mu?” diye sorunca ashâb-ı kirâm, “Evet!” dediler. Resûlullah (s.a.v.), “Nefsimin kudret elinde olan Allah’a yemin olsun ki, sizin duyduklarınızı, ben de duyuncaya kadar herhangi bir şeyden bilgim yoktu. Ancak insanların güç ve imkân bakımından alt tabakada bulunanları dahi başka birilerinin korumasına girmek isteyebilirler” dedi ve bu emânı onayladığını ifade ettiler.¹¹⁷ Musa b. Ukbe ise bu olayı rivayet ederken Ebu’l As b. Rebî’nin kervanını ve burada bulunan insanları esir alan kişinin Ebu Busayr ve adamları olduğunu nakleder.¹¹⁸ Bu olaydan hareketle Hz. Âişe kadının emânının erkeklerin emânı gibi geçerli olduğunu söyler.¹¹⁹

Kadınların eman vermesi ile ilgili en güzel örneklerden bir diğeri de Mekke’nin fethi sonrasında gerçekleşmişti. Mekke’nin ele geçirilmesinden evvel Hz. Peygamber yakalandıklarında idam edilecekler listesi ilan etmişti. Bunlar içerisinde el-Hâris b. Hişâm ve Abdullah b. Ebû Rebî’a da bulunmaktaydı. Onlar korkudan Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib’in kızı aynı zamanda erkek kardeşleri Hübeyre b. Ebu Vehb el Mahzumî’nin hanımı, dolayısıyla yengeleri olan Ümmü Hânî’ye sığındılar. O da bu iki kişiye emân verdi.

Hz. Ali (r.a.) yanına girdiğinde o ikisini Ümmü Hani’nin yanında görünce öldürmek istediye de Ümmü Hani o iki kişiyi himayesine aldığını ifade ederek buna izin vermedi. Hz. Ali onun bu sözleri karşısında kendisine kızdı ve “Sen müşrikleri mi koruyorsun?” diye ona çıktı. Fakat bir şey yapmadan oradan ayrıldı.

Ümmü Hani daha sonra Hz. Peygamber’in yanına gitti ve olanları anlattı. Allah Resûlünün yanına vardığında Hz. Fatma perde yapmıştı ve kendisi büyük bir kabin içinde banyo yapıyordu. Sekiz rekât kuşluk namazı kıldıktan sora Ümmü Hani’yi kabul etti. Kendisinin emânına rağmen Hz. Ali’nin o ikisini öldürmeye çalışmasını anlatınca Hz. Peygamber, “Ali’nin yaptığının kendisine yakışmadığını” ifade ettikten sonra “Senin himaye ettiğini biz de himaye eder; senin emân verdiğine biz de emân veririz”, başka bir rivayette ise “O ikisi için bir suçlama ve söz yok. Biz onlara emân verdik.” diyerek onun himayesini kabul etti.¹²⁰

el-Muhâcir b. Ebû Ümeyye, Resûlullah’ın Tebuk seferinden geri kaldığı için kendisine kızdığı kimselerden biriydi. Hz. Peygamber’in nöbet sırasının kendisinde olduğu bir gün Ümmü Seleme’ye giderek kendisi için

117 İbn Hişâm, *Siyer*, c. 2, s.299; Vâkidi, *Meğâzî*, c. 2, s.554; İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 5, s. 8, c.10, s. 32-33; Belazûri, *Ensâb*, c. 2, s. 23-25; Taberî, *Tarih*, c. 2, s. 471; Şihabu’d-Din Ahmed b. Abdulvehhab Nüveyrî (ö.733/1332), *Nihâyetü’l ‘Ereb*, tahk, Dr. Müfid Kumeyha, Dr. Hasan Nuruddin, Darul Kütübü’l İlmiyye, Beyrut, 2004, c. 17, s. 44-45; Zehebi, *Tarih*, c. 2, s. 261; Âişe Abdurrahman bt. Şati, *Resûlullah’ın (sav) Hanımları (Annelerimiz)*, ter. İsmail Kaya, Uysal Kitabevi, Konya, 1987, s. 100.

118 Musa b. Ukbe, *Meğazi*, s. 244.

119 Abdurrezzak, *Musanef*, c. 6, s. 223.

120 İbn-i Hişâm, *Siyer*, c. 4, s.53; Vâkidi, *Meğâzî*, c. 2, s. 830; İbn Sa’d, *Tabakât*, c. 6, s. 84; İbn Hacer, *İsâbe*, c. 5, s. 359. Bkz. Âişe Abdurrahman, *Resulullah’ın (s.a.v.) Hanımları*, s. 195.

Resûlullah'tan af dilemesini istedi. Ümmü Seleme'nin hücresinin bir köşesine saklanan el-Muhâcir, Allah'ın Resûlü içeri girince arkadan onun kuşağına yapıştı. Ümmü Seleme zekice seçilmiş bir cümle ile "Ondan razı ol, Allah da senden razı olsun" diyerek Hz. Peygamber'den ricacı oldu. Allah Resûlü, el-Muhâcir'in yaptığı harekete gülmüştü, akabinde gelen bu ricadan sonra da onu affetti ve kendisini San'a'ya vali olarak tayin etti.¹²¹

İslâmiyet'le birlikte kadınların hayattaki etkinlikleri o derece artmıştı ki onlar siyasi meselelere dahi karışabilmekte, hatta siyasi suçlular için ricacı dahi olabilmekteydiler. Örneğin Selma bt. Kays, Kureyza Yahudilerinden esir alınan Rifâa b. Samuel için Hz. Peygamber'den ricacı olmuş, Allah Resûlü (a.s.) da bu adamı serbest bırakmıştı.¹²²

Sonuç

İslâm'ın zuhuruyla beraber hayatın her alanında devrim niteliğinde yenilikler yaşanmıştır. Bu yeniliklerden en çok nasibini alanlar ise toplumların yarısını teşkil eden, çeşitli bahanelerle hakları gasp edilmiş olan kadınlar olmuştur. Çalışmamız boyunca kadınlara verilen hakları değerlendirenler erkeklerin haklarının ellerinden alındığı, bazı haklar hususunda da olsa haklarının tahdit edildiği zehabına dahi kapılabilirler. Zira İslâm gelmeden evvel kadınlara, kendilerine bu derece haklar verileceği, toplumda ne kadar itibar kazanacakları söylene, onlar dahi buna inanmazlardı; Kadınlar bu durumdaydı.

Çalışmamız boyunca yapılan tetkiklerden de anlaşılacağı üzere kadınlara verilen haklar onların aslında olmaları gereken konuma gelmelerini sağlamıştır. Hayatın her alanında haklar kazanan kadınlara, eman verme, biat etme, mal hürriyeti, şahitlik yapabilme ve bazı hususlarda şahitliklerinin erkeklerden daha makbul olması, miras hakkı verilmesi, ilim öğrenmelerinin teşvik edilmesi ve bunun önündeki engellerin kaldırılması, her türlü mahfilde kendilerini ifade etme hakkı verilmesi, kadınlara tanınan hakların başlıcaları olarak karşımıza çıkar. Sayılan bu haklar kadına sunulmuş bir lütuf olarak görülmemiş onun bir hakkı olarak düşünülmüştür. Bu bağlamda günümüzde İslâm'a yöneltilen kadınlara karşı baskı ve tazyikle sindirme politikası uyguladığı ve Müslüman toplumlarda kadınların bu sebepten dolayı silik bir yapıda olduğu yönündeki eleştirilerin hakikat ile alakası bulunmamaktadır. Zira Müslümanlar için asıl olan Kur'an-ı Kerim ile beraber Hz. Peygamber'in sünnetidir. Resûlullah'ın tutum ve davranışları ile beraber sahâbilerin hayatları incelendiğinde bu hakikat anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Abdullah el-Afifi, *el-Mer'e fi Cehiliyyetihe ve İslâmihe*, Mektebetü's Sikafe, Medine, İkinci Baskı, 1932.

Abdürrezzak, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk es-San'ani

121 İbn Sa'd, *Tabakât*, c. 6, s. 89.

122 Vâkidî, *Meğazi*, c. 2, s. 515.

- (ö.211/827), *el-Musannef*, tahk. Habiburrahman A'zami, el-Meclisü'l-İlmi, ikinci baskı, Beyrut, 1983.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y.
- Aişe Abdurrahman bt. Şatı, *Rasulullah (sav) Efendimizin Kızları ve Torunları*, Üçüncü Baskı, Çev. İsmail Kaya, Konya, 1991.
- Âişe Abdurrahman bt. Şatı, *Resûlullah'ın (sav) Hanımları (Annelerimiz)*, ter. İsmail Kaya, Uysal Kitapevi, Konya, 1987.
- Arslan, Abdurrahman, "Aile, Müslüman Kadın, Oryantalist Söylem", *Aile Sempozyumu*, Medeniyet Vakfı, Tebliğler. Sistem Ofset, Ankara, 2015.
- Ateş, Süleyman, "Kur'an'ı Kerim'de Evlenme ve Boşanma ile İlgili Ayetlerin Tefsiri", *AÜİFD*, sy. 23, Ankara, 1978.
- Belazûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir (ö.279/892), *Ensâbü'l Eşrâf*, tahk. Süheyl Zekkar, Riyad Zerkay, Darü'l Fikir, Beyrut, 1997.
- Belazûrî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud el Belâzurî (ö.279/892), *Fütûhu'l Büldân, Dâr'ül Hilâl*, Beyrut, 1998.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîh*, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y.
- Cevad Ali, *el-Mufassal Tarihü'l Arab Kable'l İslam*, c. 5, Bağdat Üniversitesi, Bağdat, H. 1413.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behrâm ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, Nikah, 3. İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y..
- Demircan, Adnan, *Hz Peygamber'in (sas) Ailesi ve Aile Hayatı*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ebi'l Ferec Ali b. el-Hüseyn el-İsfehani (ö.356/976), *Kitâbu'l Eğânî*, tahk. Dr. İhsan Abbas, Daru's Sadr, Beyrut, 3. Baskı, 1429.
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y.
- el-Vâhidî, Ebi'l Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisaburî, *Esbâbü'n Nüzûl en-Nasih ve'l-Mensuh*, 'Alemü'l-Kütüb, Beyrut, t.y.
- el-Vâhidî, Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed b. Ali el-Vâhidî en-Nisabûrî (ö.468/1075), *el-Vasît fi Tefsiri'l Kur'âni'l Mecîd*, Darü'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, Birinci Baskı, 1994/1415.
- es-Semhûdî, Nuriddin Ali b. Ahmed es-Semhûdî (ö.911/1505), *Vefâu'l-Vefâ*, tahk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Darül Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 4. Baskı, H.1404.
- ez-Zehabî, Şemsu'd-Din Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî (ö.748/1347), *Târîhu'l İslâm ve Vefeyâtü'l Meşâhîri ve'l A'lâm*, tahk. Ömer Abdüsselam et-Tedmûrî, Darü'l Kitâbü'l Arabiyye, Beyrut, 1993.
- ez-Zemaşerî, Ebü'l Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemaşerî (ö.538/1143), *el-Keşşaf an Hakâiki Gavamid et-Tenzil*, Daru'l Kitâb el-Arabî, Beyrut, Üçüncü Baskı, H.1407.
- Gümüş, Sadrettin, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in (sav) Aile Hayatı*, Ravza Yayınları, İstanbul, t.y.
- Günaltay, Şemsettin, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad. Mehmet Mahfuz söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu, Ankara, 2013.

- İbn Habib, Ebî Cafer Muhammed İbni Habîb, *Kitâbü'l Muhabber*, tahk. Dr. İlze lihtein, Darü'l Âfâk el-Cedîde, t.y.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l Fadl el-Askalânî eş Şâfiû, *Fethü'l Bârî Şerhu Sahihi'l Buhârî*, Darü'l Ma'rife, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Beyrut, H.1379.
- İbn Hacer, Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el Askalânî (ö.852/1448), *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, tahk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvid, Darül Kütüb el-İlmiyye, Beyrut, İlk Baskı, H. 1415.
- İbn Kesir, Ebu'l Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesir el-Kureşî (ö.774/1372), *Tefsirü'l Kur'âni'l-Azim*, Beyrut, Darü'l Kütübü'l İlmiyye, 1. Baskı, H.1419.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zühri İbn Sa'd (ö.230/845), *Kitâbü't-Tabakati'l-Kebir*, tahk. Dr. Ali Muhammed Ömer, Mektebe Hancı, 1. Baskı, Kahire, 2001/1421.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişam (ö.213/828), *es-Siretü'n-Nebevi*, tahk. Ömer Abdüsselam Tedmiri, Trablus-Şam, Darül Kitabil Arabi,1990.
- İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/889), *Uyunü'l-Ahbar*, tahk. Yusuf Ali Taviil, c. 4, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî İbn Şebbe (ö.262/876), *Tarihü'l-Medîneti'l-Münevvere, Ahbarü'l-Medineti'l-Münevvere*, tahk. Fehim Muhammed Şeltu, 2. Baskı, Cidde, Dârü'l-İsfahani, 1973.
- İbnü'l Esîr, Ebu'l Hasan Ali b. Ebi Kerem Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybani el-Cezeri, İzzüddin İbnü'l Esîr (ö.630/1233), *Üsdü'l Gabe fi Ma'rifeti's Sahabe*, tahk. Ali Muhammed Muavviz, Darül Kütübü'l İlmiyye, t.y.
- Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, Yedinci Baskı, İstanbul, 2001.
- Kazıcı, Ziya, Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri, Çamlıca Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul, 2012.
- Komisyon, *Mu'cemü'l Vasît*, Şurûku't Devliyye Matbaası, 4. Baskı, Mısır, 2004.
- Mâlik b. Enes, (Yahyâ b. Yahyâ rivayeti) *el-Muvattâ*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkani, *Neylü'l Eotar Şerhü'l Ahbâr*, Mısır, t.s.
- Muhammed Halef, *Nizamül Üsra ve'l Müctema' fi'l İslam*, Darul Fikir, Amman, 2015/1436.
- Mukâtil, Ebu'l Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdi el-Belhi (ö.150/767), *Tefsirü Mukatil b. Süleyman*, tahk. Abdullah Mahmud Şehate, Darü İhyai't-Türaş, Beyrut, 1.Baskı, 1423.
- Musa b. Ukbe, *el-Meğâzî*, tahrir Muhammed Bakış Ebû Malik, İbn Zehr Üniversitesi, Fas, 1994.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, tahk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y
- Nesâî, *es-Sünenü'l-müctebâ*, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y.
- Orhan, "İslâm Hukukunda Kadın Hakları", *Aile Sempozyumu*, Medeniyet Vakfı, Tebliğler. Sistem Ofset, Ankara, 2015.

- Özbek, Abdullah, “Çalışan Kadın ve Aile”, *Aile Sempozyumu*, Medeniyet Vakfı, Tebliğler. Sistem Ofset, Ankara, 2015, ss.167-170,
- Savaş, Rıza, “Asr-ı Saadet’te Kadın ve Aile Hayatı”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, Ensar Neşriyat, İkinci Basım, İstanbul, 2007.
- Söylemez, M. Mahfuz, “Asr-ı Saadet’ten Günümüze Aile”, *Aile Sempozyumu*, Medeniyet Vakfı, Tebliğler. Sistem Ofset, Ankara, 2015.
- Şihabü’-d-Din Ahmed b. Abdulvehhab Nüveyrî (ö.733/1332), *Nihâyetü’l ‘Ereb*, thk, Dr. Müfid Kumeyha, Dr. Hasan Nuruddin, Darul Kütübü’l İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Taberî, İbn Cerir et- Taberî (ö.310/922), *Tarihi’r-Rüsul ve’l-Mülûk*, tahk. Muhammed Ebul Fadl İbrahim, Darul Marife, İkinci Baskı, Mısır, t.y.
- Taberi, Muhammed b. Cerir b .Yezid b Kesir b. Galib El âmal Ebu cafed et Taberi (ö.310/922), *Câmuü’l Beyan an Te’vili’l Kur’an*, Müessesetü’r Risale, 2000/ 1420
- Tekin, Mustafa, *Kutsal Sekülerizm*, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Câmiü’t-Tirmizî*, İstanbul, Çağrı Yayınları, t.y.
- Uğur, Mücteba, “Asr-ı Saadette Sosyal Hayat”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, c. 3, Sayfa 89, Ensar Neşriyat, İkinci Basım, İstanbul, 2007.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakıd el-Eslemi Vakidi (ö.207/823), *el-Meğazi*, tahk. Marsden Jones, Darü’l Kütüb, 3. Baskı, y.y., 1984.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*, trc. Ünver Günay, İFAV, İstanbul, 1995.

